

Efter festen: snublesten i Danmark

Arthur Arnheim tager på vandring gennem København for at snuble over de sten, der i 2019 blev lagt til minde om ofre for Holocaust. Han fortæller de personlige historier, der gemmer sig bag navnene på stenene: om hvordan tre ældre kvinder, som boede i Meyers Minde, blev deporteret, om hvordan parret Julius og Irma Barasch kom til Danmark og mange år senere blev udvist og udleveret til Gestapo, om Ruth Fanni og Schulim Niedrigs udlevering til tyskerne og den ortodokse Schmul Sender Jonischs vej til Theresienstadt og efterfølgende Auschwitz.

Af Arthur Arnheim

Med nogle højt profilerede arrangementer i København og i Jerusalem markeredes i oktober/november 2018 75-året for de danske jøders redning i 1943. Den omfattende mediedækning af arrangementerne var med til at fastholde den officielle historieskrivnings billede af situation og skæbne for de danske jøder i Holocaust-perioden: ”De danske jøders tabstal på ikke over 100 ud af 7.000 forekommer næsten umuligt sammenlignet med andre lande”.¹ Denne anvendte relativisme kan imidlertid ikke bruges, når det er menneskers lidelser og død, der beskrives.

I nogle bøger udkommet i årene efter årtusindskiftet har en række danske historikere givet korrigerende skildringer til det billede, offentligheden synes at have dannet sig af situationen for jøderne i Danmark i Holocaust-perioden. En af dem har titlen *Medaljens Bagside* – det kunne godt være betegnelsen for dem alle.² De ovenfor nævnte arrangementer har vist, at korrektionerne ikke er trængt igennem – men nu er der hjælp på vej: snublestenene er kommet til Danmark.

Den tyske kunstner Gunter Demnig introducerede snublestenene til minde om ofre, der forsvandt under

Holocaust. Han lagde de første i Köln i 1992. Siden er der oprettet mere end 80.000 i 23 lande. Stenene bliver anbragt i fortovet foran et offers sidst kendte bopæl. De rager lidt op over gadeniveauet, for hensigten er at få den passerende til at stoppe op et øjeblik og tænke.

De første snublesten i Danmark blev nedlagt den 17. juni 2019 foran synagogen i København.

Den 17. juni 2019 blev de første snublesten i Danmark nedlagt foran synagogen i København. Samme dag blev to af initiativtagerne interviewet i DR2's nyhedsprogram *Deadline*. De fortalte, at de i hvert enkelt tilfælde – hvor det var muligt – havde bedt efterlevende om tilladelse

til at oprette snublesten. De kunne berette, at nogle efterlevende ikke havde givet tilladelse – formentlig for ikke at risikere at blive skydeskive for ny antisemitisme. Snublestenene skaber imidlertid et mere afbalanceret billede af jødernes historie i Danmark i årene 1933-1943 end det hidtil fremviste. En guidet tur gennem København med stop ved nogle af stenene giver indsigt i jødernes historie i Holocaustperioden.

Krystalgade 12

Vor vandring begynder ved synagogen, Krystalgade 12. Her er der oprettet snublesten for tre ældre kvinder: Malka Zipikoff, Thora Krogmann og Rosa Nachemsohn. De var henholdsvis 80, 76 og 75 år gamle og boede i ældreboligerne i stiftelsen Meyers Minde, der dengang lå bag synagogen.

Snublestenene for Malka Zipikoff, Thora Krogmann og Rosa Nachemsohn ligger foran synagogen i København, fordi de boede i ældreboligerne i Meyers Minde, som dengang lå bag synagogen, da de blev anholdt af tyske soldater og deporteret.

Natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 blev disse kvinder brutalt vækket af tyske soldater og beordret til at klæde sig på. Tyskerne anbragte dem i synagogen, mens de anholdt andre jøder i kvarteret. I henhold til genboer på den anden side af Krystalgade blev de under skrig og råb ”*schneller, schneller*” ført til ventende ”prærievogne”. Så gik turen til Langelinie, hvor skibet, der skulle deportere dem, ventede. Med samme skib var et antal danske kommunister, som siden 1941 havde været interneret af det danske politi i Horserød, men som tyskerne nu skulle deportere til koncentrationslejre ”østpå”. En af kommunisterne, Martin Nielsen, har berettet, at de gamle jøder ikke kunne gå op på skibet

ad lejderen, der hang langs skibssiden. De blev derfor anbragt i de net, som havnearbejderne brugte til at laste stykgods, og derefter med en kran svunget op på skibet.

Mange har beskrevet rædslerne for de deporterede på den lange rejse til Theresienstadt.³ De tre ældre kvinder, Zipikoff, Krogmann og Nachemsohn, døde efter få måneders ophold i koncentrationslejren. De døde af sult og mishandling. De blev kremeret, og asken samlet i papkasser.⁴

De tre kvinders tragiske endeligt kunne imidlertid være undgået. Efter den 29. august 1943, hvor tysk militær havde overtaget magten i Danmark, og den danske regering var holdt op med at fungere, var alt overladt til en strøm af rygter om tyskerne hensigter. Efter den 17. september talte rygterne om, at tyskerne planlagde ”forholdsregler” mod jøderne, men disses art og omfang var genstand for meget forskellige fortolkninger. Først tre døgn før razziaen i begyndelsen af oktober blev rygterne konkretiseret, men selv herefter var atmosfæren domineret af lammende usikkerhed.

Kun en enkelt person forstod intuitivt, at menneskeliv var i fare, og at der måtte handles. Det var den 22-årige veterinærstuderende David Sompolinsky. I 1943 gjorde han som værnepligtig tjeneste i CB-korpset (Civilbeskyttelsen), stationeret på Kommunehospitalet i København. I næsten tre døgn arbejdede Sompolinsky uafbrudt, nat og dag, på at mobilisere folk til at tage jøder ind og holde dem skjult, samtidig med at han søgte kontakt til grupper af hjælpeløse jøder, der stadig opholdt sig hjemme på deres bopæl. I den forbindelse må man forstå, at det dansk jødiske samfund var stærkt klasseopdelt. En mindre overklasse af jøder var helt integreret i den danske befolkning med nære kontakter blandt ikke-jøder. Mens en større underklasse af jøder levede i deres eget miljø uden nær kontakt med omverdenen. Det var i dette miljø, Sompolinsky foretog sine redningsaktiviteter.

Den 30. september kom han til Meyers Minde. Her fandt han en del beboere, som han forsøgte at forklare, at det var nødvendigt, at de blev evakueret. De sagde, at de var for gamle og svage, men han gav ikke op. Han opsøgte De Gamles By, der dengang fungerede som en

mellemting mellem et geriatrik hospital og et plejehjem. Her bad han administrationen om at modtage beboerne i Meyers Minde som patienter. Svaret var, at han måtte stille økonomisk garanti for deres ophold i De Gamles By. Sompolinsky henvendte sig derfor til en vekselerer for at bede ham om at stille den nødvendige garanti. Han fik afslag, som man kunne forvente, for Sompolinsky var en helt ukendt, ung student, der ikke kunne henvise til nogen organisation, som han arbejdede for. Han har senere selv beskrevet denne del af sin virksomhed som et stort personligt nederlag.⁵

Nørregade 27

På den videre tur gennem København kommer vi til Nørregade 27. To snublestenen anbragt her fortæller, at Irma og Julius Barasch levede her. De var begge født i 1898 og blev begge udvist fra Danmark den 7. september 1942.

Her ses snublestenene for Irma og Julius Barasch, som ligger foran Nørregade 27 i København. De blev udvist fra Danmark i september 1942, bragt til Warnemünde og afleveret til Gestapo.

Julius Barasch var tysk soldat under Første Verdenskrig. Herefter studerede han jura og nationaløkonomi, men dog uden afsluttende eksamen. Han blev journalist og knyttet til *Berliner Tageblatt* som korrespondent. I 1931 skrev han en stærkt kritisk anmeldelse til bladet af en bog med nazistisk indhold. Kort efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 forsøgte folk fra SA, de nazistiske stormtropper, at anholde ham, men fandt ham ikke hjemme. Julius Barasch havde to grunde til frygt: han var jøde, og han var politisk modstander af regimet. Sammen med Irma Barasch flygtede han til Paris. Her levede de i fire måneder, hvorefter de rejste til Danmark.

Når de søgte hertil, er det formodentlig, fordi Julius Baraschs forfædre havde levet i Slesvig både før og efter krigen i 1864, da Slesvig blev en tysk provins. Parret blev ikke venligt modtaget i Danmark. Lone Rünitz har i sin bog om de jødiske flygtninge, der kom til Danmark i årene 1933-1940, givet følgende generelle karakteristik:

Alle demokratiske lande indtog en afværgende holdning overfor jødiske flygtninge fra "Det Tredje Rige" og kan derfor ikke sige sig fri for et medansvar for Holocaust. Det forhold, at jøderne var uønskede overalt, bestyrkede nazisterne i deres ekstreme antisemitisme og var en medvirkende årsag til "den endelige løsning".⁶

Julius og Irma Barasch blev ved deres ankomst kategoriseret som emigranter, det vil sige som personer, der af egen fri vilje havde søgt bort fra deres hjemland. I virkeligheden var de flygtet fra politisk forfølgelse. Man undgik at give dem asyl efter de dengang gældende bestemmelser og berøvede dem derved beskyttelse. Der fandtes ingen organisation, der kunne varetage deres interesser, og de kunne ikke appellere afgørelser fra myndighederne om deres forhold. Deres opholdstilladelse var tidsbegrænset, og de fik ingen arbejdstilladelse.

Når de alligevel overlevede i ni år i København, var det, fordi Irma Barasch skaffede sig "sort" arbejde som korrespondent for et firma, der importerede tekstiler fra Tyskland. Så var de endda blandt de heldige, for i 1938 strammedes reglerne for indvandring. Det var på et tidspunkt, hvor nazisternes forfølgelse af jøderne for alvor gav anledning til flugt. Samtidig var der – uden protest fra det internationale samfund – indført tysk bestemmelse om, at jøder skulle have stemplet et stort rødt J i deres pas. Det gjorde det nemmere for paspoliti at afvise deres indrejse.

Med den tyske besættelse den 9. april 1940 ændredes de tyske flygtnings situation. Før havde de været uden beskyttelse, nu var de direkte i fare. Der var nogle, der straks forstod det. En af dem var Erich Jacoby. Han var socialdemokratisk jurist, og da Adolf Hitler i 1933 overtog magten, blev hans situation uholdbar. Han flygtede til Danmark, men heller ikke her følte han sig

Efter festen: snublesten i Danmark

tryk. Han har efterfølgende fortalt, at han under sit ophold i Danmark altid havde en pakket kuffert parat under sin seng samt en konvolut med 2.000 danske kroner, så han kunne komme hurtigt af sted.⁷ Da han den 9. april hørte de tyske bombemaskiner flyve lavt over København, forstod han øjeblikkeligt, hvad der var ved at ske. Sammen med sin forlovede, Lotte Friediger (datter af daværende overrabbiner Max Friediger), kørte han til Helsingør. Da de kom frem, så de, at færgelejet allerede var besat af tyskerne. De kørte derfor ned ad Strandvejen for i et af fiskerlejerne at finde en skipper, der kunne bringe dem til Sverige. På vejen mødte de andre flygtninge, og sammen med dem lykkedes det.⁸

Julius og Irma Barasch forblev i København. Måske de troede, at episoden med Julius Baraschs antinazistiske boganmeldelse i 1931 var glemt. Det danske fremmedpoliti arbejdede igennem en årrække på at søge oplysninger omkring, hvorvidt Julius Barasch var beskæftiget med ”politisk virksomhed”. I april 1939 konkluderede den politimæssige undersøgelse, at dette ikke var tilfældet. Gestapo i Tyskland havde imidlertid oprettet et register over kommunister. Her var Julius Barasch opført. På begæring af den tyske besættelsesmagt blev Julius og Irma Barasch den 29. august 1942 anholdt af politiet efter ordre fra Statsadvokaten for særlige Anliggender. Adskillige jurister og politifolk arbejdede på sagen. Deres opholdstilladelse blev inddraget, og de blev udvist af landet. I de danske dokumenter om udvisningen står der intet om grunden dertil.

Den 7. september blev ægteparret bragt til Warnemünde og afleveret til Gestapo. Efter ankomst til Berlin blev ægteparret adskilt. Irma Barasch blev sammen med en gruppe på 32 jøder overført til Auschwitz. Hendes videre skæbne kendes ikke. Det antages, at hun blev myrdet straks efter ankomsten. Julius Barasch blev anbragt i udslottelseslejren Auschwitz den 25. oktober 1943.⁹

Kronprinsensgade 13

Vor videre vandring gennem København fører os til Kronprinsensgade 13. En snublesten anbragt her fortæller, at her levede Ruth Fanni Niedrig, en 22-årig kvinde, som blev myrdet i Auschwitz.

Ruth Fanni Niedrig blev afleveret til Gestapo sammen med sin mand Schulim Niedrig. De blev sendt til tvangsarbejde ved Bielefeld og efterfølgende til Auschwitz.

Året 1938 blev skelsættende for jøder i Nazi-Tyskland. Det år indlemmedes Østrig, hvor der levede mere end 100.000 jøder. Samme år blev den nazistiske jødeforfølgelse voldelig. På ”Krystalnatten” i november blev hen ved 1.000 synagoger nedbrændt, forretninger indehavet af jøder blev vandaliseret, og masseanbringelse af jøder i koncentrationslejre førte til en ny bølge af flugt fra Tyskland og Østrig. En stor gruppe jøder blev udtaget til særbehandling – de blev uddrevet. Det var jøder, som under og lige efter Første Verdenskrig var flygtet fra Polen til Tyskland. Her havde de slået sig ned, fundet arbejde og skabt sig en ny tilværelse.

Den 25. oktober 1938 udstedte Gestapo en udvisningsordre omfattende samtlige jøder, der var kommet fra Polen 20 år tidligere.¹⁰ Blandt de udviste var et ungt ægtepar, den 18-årige Ruth Fanni og den 28-årige Schulim Niedrig. Den skærpede tyske kurs medførte en forhøjet flygtningestrøm. Samtidig strammedes kontrollen med indrejse til Danmark. Grænsepolitiet blev bemyndiget til at afvise jøder blot på mistanke om, at de ønskede at slå sig ned i landet. Resultatet blev, at nogle flygtninge søgte at komme illegalt ind uden om grænsekontrollen. Blandt dem var Ruth Fanni og Schulim Niedrig.

Parret sneg sig ind nær Flensborg den 7. maj 1939 og søgte straks videre mod København, men blev opdaget og anholdt ved Nyborg færgested. Efter nogle dage i arresten i Nyborg blev parret overført til Vestre Fængsel i København, hvor de blev anbragt i hver sin celle. Den jødiske komité af 4. maj 1933 fandt imidlertid frem til Ruth Fanni og Schulim Niedrig. Komitéens generalsekretær, landsretssagfører Kaj Simonsen, udvirkede, at de blev sat fri og fik midlertidig opholdstilladelse. Det benyttede de til at søge visum til USA og Italien. De bosatte sig i København, hvor Shulim Niedrig fik beskæftigelse som skrædder.

Den tyske besættelse den 9. april 1940 bragte ikke umiddelbart nogen ændring i deres tilværelse. Den 3. maj om aftenen gik Ruth Fanni Niedrig i biografen, mens Schulim Niedrig gik ud for at besøge nogle andre flygtninge. I Købmagergade blev han anholdt af en politipatrulje, der fandt hans adfærd mistænkelig. Den næste dag blev Ruth Fanni Niedrig også anholdt. For anden gang gik turen til Vestre Fængsel. Uden at der var afsagt kendelse om fængsling, gik sagen til Statsadvokaten for særlige Anliggender, der konkluderede, at parret skulle udvises til Polen. Den politiinspektør, der havde behandlet sagen, foreslog imidlertid, at Ruth Fanni og Schulim Niedrig blev sat på fri fod, fordi en udvisning til Polen under de givne omstændigheder ikke kunne lade sig gøre (Polen var nu et tysk generalguvernement). Ikke desto mindre arbejdede embedsmændene i Justitsministeriet videre for gennem et samarbejde med det tyske gesandtskab at få tyskerne til at modtage parret. Det var i de første måneder af besættelsen, og tyskerne var samarbejdsvillige.

Den 11. juli 1940 udleveredes Ruth Fanni og Schulim Niedrig til tyskerne. Dagen efter skrev en politikommisær, at udleveringen var sket på baggrund af, at parret havde overtrådt fremmedloven. Resumerer vi nu sagen, fremgår det, at anholdelsen af parret skete, efter at en politipatrulje havde fundet Shulim Niedrigs adfærd mistænkelig. Mistanken var aldrig søgt bekræftet, men det juridiske maskineri var sat i gang. De blev kendt skyldige i, at han havde overtrådt fremmedloven, og på den baggrund blev de udvist til Tyskland. Hermed havde den danske administration gjort sig skyldig i justitsmord.

To kriminalbetjente afleverede Ruth Fanni og Schulim Niedrig til Gestapo. Efter nogle måneder i arresten i Flensborg blev de sendt til tvangsarbejde ved Bielefeld. Her arbejdede de i halvandet år, til de i september 1942 blev sendt med en transport til Auschwitz. Shulim Niedrig blev også her sat til slavearbejde, men overlevede til efter krigen. Han udvandrede til Toronto i Canada, hvor han døde i 1989. Den 22-årige Ruth Fanni Niedrig blev kort efter ankomsten til Auschwitz bidt ihjel af SS-mændenes vagthunde.¹¹

Sølvgade 34

Det sidste stop på vor vandring mellem snublestenene er foran ejendommen Sølvgade 34. Stenen her fortæller, at her boede Schmul Sender Jonisch.

Schmul Sender Jonisch var illegal indvandrer og blev fanget af tyskerne den 4. oktober 1943. Han kom med en transport til Theresienstadt og sidenhen til Auschwitz.

Jonisch hørte til samme kategori af tidligere polske jøder som Schulim og Ruth Fanni Niedrig. Han havde siden 1925 levet i Berlin, hvor han havde en butik med salg af herrebeklædning. Da ordren om uddrivelse af denne gruppe jøder kom i 1938, lukkede nazisterne hans forretning.

Han flygtede til Danmark med en fiskerbåd. Han var illegal indvandrer og oplyste, at nazisterne havde frataget ham det fremmedpas, han oprindeligt havde fået ved ankomsten til Tyskland i 1925. I København blev han

Efter festen: snublesten i Danmark

registreret som flygtning den 25. april 1939. Han fik midlertidig opholdstilladelse og oplyste, at han ville forsøge at komme til England, hvor han havde familie. Senere oplyste han, at han havde modtaget økonomisk støtte fra Det Mosaiske Troessamfund, men alt tyder på, at han har levet i ekstrem ensomhed. Fra september 1940 til juni 1941 var Jonisch anbragt på arbejdsanstalten Sundholm på Amager, som var en institution, der blev brugt som en slags "mildt fængsel" for vagabonder og subsistensløse. Det vides, at han færdedes i den ortodokse synagoge Machzike Hadas i Ole Suhrsgade. Det må formodes, at han fik støtte herfra til at skaffe sig bolig i et lejet værelse nærved i Sølvgade 34.

Han blev fanget af tyskerne den 4. oktober 1943, og efter en tur hos Gestapo i Dagmarhus blev Jonisch bragt til Horserød. Vidner herfra har fortalt, at han blev mishandlet af en tysk vagt, fordi han nægtede at tage sin hat af ved bespisning af fangerne. Sammen med andre pågrebne efter razzianatten mellem den 1. og 2. oktober kom han med den transport til Theresienstadt, der afgik fra Helsingørs togstation. I Theresienstadt kom Jonisch i begyndelsen af 1944 igen i vanskeligheder på grund af sin fastholden ved ortodokse jøders religiøse normer. I forbindelse med en lusekampagne krævede man, at Jonisch skulle lade sig klippe skaldet og have skægget fjernet. Han fik et raserianfald og måtte holdes fast, mens han blev taget under behandling. Herefter blev han anbragt på Theresienstadts sygeafdeling for sindslidende.

Jonisch kom med på en ganske særlig transport til Auschwitz. Den omfattede 42 personer, som var indlagt på afdelingen for sindslidende samt en læge og to sygepassere. Straks efter ankomsten til lejren blev de "syge" aflivet. Man ved ikke, hvad der skete med lægen og sygepasserne. De forsvandt i Auschwitz.¹² Det bør bemærkes, at det danske besøg i Theresienstadt fandt sted den følgende måned, og her fik kontorchef Frants Hvass fra Udenrigsministeriet og overlæge Eigil Juel Henningsen fra Dansk Røde Kors fortalt, at ingen af de deporterede fra Danmark var blevet transporteret videre.

Der var imidlertid også en anden af de deporterede fra Danmark, der led en tilsvarende skæbne. Michael

Ruben Singerowitz (for hvem der endnu ikke er rejst snublesten), født i 1891, kom til Danmark fra Letland sammen med sine forældre i 1906. Han fik beskæftigelse som porcelænsmaler hos Bing og Grøndahl i København, men hans virksomhed her måtte ophøre på grund af en sindslidelse. Han led af det, som man dengang blandt folk kaldte "forfølgelsesvanvid". Da han ikke var farlig for sine omgivelser, blev han ikke hospitalsindlagt. Han fortsatte med at male og falbød sine malerier i beværtningerne omkring Sankt Nikolaj Kirke.

Han blev arresteret på gaden i København og bragt til Horserød den 19. oktober 1943. Han kom med den sidste deportation, der omfattede jøder, og som afgik fra Helsingør den 23. november 1943. Rejsen blev afbrudt nær Berlin på grund af et kraftigt bombardement. Mændene blev ført til Sachsenhausen, og kvinder og børn til Ravensbrück, og først senere blev de sendt til Theresienstadt.¹³ Inden de deporterede blev ført videre til Theresienstadt, var Singerowitz blevet taget ud til særbehandling. Han blev sendt til Maidanek, hvor han døde. Maidanek havde ingen gaskamre, men et større antal jøder blev myrdet her. Der er grund til at antage, at både Jonisch og Singerowitz blev dræbt i det særlige tyske eutanasi-program. I dette program aflivede tyske læger og sygeplejere tusindvis af mennesker, hvis liv "ikke var værd at leve". Det drejede sig om børn født med et handicap, stærkt invaliderede, sindslidende og håbløst syge.

Snublestenenes betydning

I Bo Lidegaards beretning om deportationen til Theresienstadt i bind fire af *Dansk udenrigspolitikks historie* skriver han:

[...] de danske jøder forblev internerede i Theresienstadt under forhold, der var tålelige sammenlignet med udryddelseslejrenes helvede. Få dage efter jødeaktionen aftvang Nils Svenningsen [Udenrigsministeriets direktør] den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best et løfte om, at de danske jøder, der trods alt blev deporteret, ikke måtte videresendes fra Theresienstadt til de tyske dødslejre, et løfte Best under henvisning til de

særlige forhold i Danmark måneden efter fik også Gestapos jødereferent, SS-Obersturmbannführer Adolf Eichmanns personlige tilslutning til.¹⁴

Denne fremstilling er helt igennem ukorrekt af to grunde:

1. Der foreligger ingen dokumentation for, at Svenningsen har aftvunget Best noget løfte.
2. Forhandlingen mellem Best (som repræsentant for det tyske udenrigsministerium) og Eichmann (som den, der i det tyske SS havde ansvaret for organisationen af Holocaust) fandt sted den 2. november i København. Mødets formål var at fastlægge, hvilke kategorier (halvjøder, jøder gift med ariere) af deporterede der skulle være omfattet af deportationen til Theresienstadt, samt at bestemme, hvad der foreløbig skulle ske med de deporterede.

Meget tyder på, at tyskerne netop på dette tidspunkt lagde planerne for det danske besøg i Theresienstadt, der skulle bruges til at skjule de tyske grusomheder.

Den lille vandring blandt nogle af snublestenene i det indre København fortæller en særlig historie. Den drejer sig om, hvorledes den danske politik over for de forfulgte tyske jøder fra 1933-1940 og samarbejdspolitikken efter den tyske besættelse medførte ofre og lidelser blandt jøderne i Danmark.

Den førende danske besættelsesforsker dr. Hans Kirchhoff har skrevet en bog om samarbejdspolitikken. Dens titel er *At handle med ondskaben* (2015). Når man handler med ondskaben, må der ofte betales med menneskeliv. Alt for ofte i historiens forløb er betalingen lagt i jødiske menneskers liv.

Den 15. februar 2015 foran synagogen efter at en dansk palæstinenser havde dræbt den jødiske vagt Dan Uzan.

LITTERATUR

Banke, Cecilie Felicia Stokholm

2005 *Demokratiets skyggeside. Flygtninge og menneskerettigheder i Danmark før Holocaust*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2005.

Fracapane, Silvia Goldbaum Tarabini

2016 *Experiences of Persecution and Ghetto-Life. Danish Testimonies about Theresienstadt*. Berlin: Technische Universität Berlin (upubliceret doktorafhandling) 2016.

Herbert, Ulrich

1996 *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft. 1903-1989*. Bonn: Verlag J. H. W. Dietz 1996.

Hvidt, Kristian

2001 *De om os – 39 fremmede ser på Danmark fra år 845 til 2001*. København: Udenrigsministeriet 2001.

Kirchhoff, Hans

2005 *Et menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internationale flygtningepolitik 1933-1939*. Odense: Syddansk Universitetsforlag 2005.

2015 *At handle med ondskaben: Samarbejdspolitikken under besættelsen*. København: Gyldendal 2015.

Larsen, Leif og Thomas Clausen
1997 *De forrådte. Tyske Hitler-flygtninge i Danmark*.
København: Gyldendal 1997.

Lidegaard, Bo
2003 *Overleveren 1914-1945. Dansk udenrigspolitik
historie*. Bind 4. København: Gyldendal 2003.

Metz, Steen Axel
2013 "En dansk dreng i Theresienstadt". *Rambam*
2013, nummer 22, s. 100-115.

Rünitz, Lone
2000 *Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940
– en bog om flygtninge og menneskerettigheder*.
København: Museum Tusulanum 2000.

Vilhjamsson, Vilhjamur Örn
2005 *Medaljens bagside – jødiske flygtningeskæbner
i Danmark 1933-1945*. København: Forlaget
Vandkunsten 2005.

NOTER

1. Lidegaard 2003, s. 545.
2. Bogens fulde titel er *Medaljens bagside – jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945* (2005). Se også litteraturlisten.
3. Oplysninger om transporten er meddelt af mange beretninger fra deporterede som eksempelvis Ralph Oppenheim, Johan Grun og Martin Nielsen.
4. Metz 2013.
5. Sompolinskys beretning findes i Yad Vashems arkiv i Jerusalem.
6. Rünitz 2000, s. 209.
7. Hvidt 2001, s. 161.
8. Ibid., s. 154-55.
9. Vilhjamsson 2005, s. 174-182. Enkeltheder om Julius og Irma Baraschs liv i Danmark beror på personligt kendskab til dem.
10. Det er af særlig interesse, at ordren var underskrevet af dr. Werner Best, der senere blev tysk rigsbefuldmægtig i Danmark. Se Herbert 1996, s. 216.
11. Vilhjamsson 2005, s. 83-95.
12. Fracapane 2016, s. 265-270 (Michael Singerowitz' liv er delvis beskrevet ud fra personligt kendskab til ham).
13. Ib Katznelsons *Lad ham dø; 2-årig i Ravensbrück og Theresienstadt* udgivet i 2017 indeholder en skildring af deportationen den 23. november.
14. Lidegaard 2003, s. 545.

UPUBLICEREREDE KILDER

Yad Vashem:
De danske jøders redning under Holocaust af David Sompolinsky (en af de reddede). Arkiv nr. 027/13X (36). En dansk oversættelse ved Bente Batya Melchior foreligger.